

FOLKLORDA YENİ YÖNTEMLER VE ÂŞIK EDEBİYATI

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

Oğuz Türkçesinin konuşulduğu geniş bir coğrafyada, saz eşliğinde şiir söyleyen halk sanatçılarına -oldukça yaygın bir şekilde- yaklaşık olarak on altıncı yüzyıldan beri "âşık" denildiği bu gün daha açık bir şekilde görülmektedir. Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye başta olmak üzere geniş bir sahada bu terim, aynı halk sanatçıları için kullanılmaktadır. Aynı terim aynı halk sanatçıları için kullanıldığına göre, öncelikle "âşık edebiyatı" kendilerini "âşık" olarak nitelendiren ve bu geniş coğrafyada yaşayan bütün halk sanatçıları için alınmalıdır. Bunun ikinci basamağında kendilerine "âşık" adını vermeseler de benzer sanat ortamlarına sahip olan öteki Türkçe konuşan grupların halk sanatçılarının bu bütüne dahil edilmesi düşüncesi yer almalıdır. Âşık edebiyatı üzerine yapılacak her türlü çalışmanın bu zeminde değerlendirilmesi, sahanın belirlenmesi ve ilk doğru adımın atılması bakımından önemlidir.

Âşık edebiyatı büyük ölçüde Türkiye'de "folklor"dan ziyade "edebiyat"ın bir parçası olarak düşünülmüş ve araştırılmıştır. Yüzyılımızın başlarında "milli heyecanlar" etrafında araştırılmaya başlanan âşık edebiyatının tabiatinden kaynaklanan bir çok özelliği dikkate alınmaksızın eskiden beri sürüp gelen "tezkirecilik" mantığı, "antoloji" ve "ansiklopedi" düzleminde bu alana uygulanarak devam ettirilmiştir. Böyle olunca da âşık edebiyatının araştırılmasında en temel problemler "âşığın hayat hikayesinin belirlenmesi" ve bu hikayeye uygun "eser-

ler"ın seçilmesi, ön görülen hayat hikayesine uygun düşmeyen şiirlerin ayıklanması noktaları etrafında toplanmıştır. Yüzyılın başından itibaren âşık edebiyatı üzerine yapılan hemen hemen bütün araştırmalar, bu temel üzerine kurulmuştur. "Doğru biyografi" ve "en eski şiir"ın esas alındığı bu çalışma yöntemi, sonuçta âşık edebiyatını "ferdi edebiyat" olarak anlama ve değerlendirmeleri bu çerçevede yapma sonucunu doğurmuştur. Bu anlayışa göre Karacaoğlan ile Nedim arasında inceleme metodu bakımından bir fark yoktur. Nedim'in gerçek hayatı, gerçek şiiri ve onların sanat değeri üzerine söylenecekler, pekala bu görüşe göre Karacaoğlan için de söylenebilir ki, nitekim söylenmiştir de.

Türkiye'de âşık edebiyatı üzerinde yapılan çalışmaların bu eksende olması, bir çok problemi beraberinde getirmiştir. Sözlü gelenek ortamında yaşayan veya bu ortamdaki cönk veya mecmua gibi halkın yazılı geleneğine aktarılan bir çok şiirin birden fazla şaire ait olarak gösterilmesi izah edilemez bir mesele haline gelmiştir. Aynı aşığa ait aynı şiir birden fazla biçimde sözlü gelenekte veya yazılı gelenekte görülmüştür. Bunlardan birinin mutlaka doğru veya doğruya yakın olduğu düşüncesi benimsenmiş olduğundan, en eski metnin, en uzun metnin veya en "güzel" metnin esas alınması gibi son derece folklor dışı bir yöntem benimsenmiştir. Folklorun temel özelliklerinden biri olan "benzer metin"¹ (versiyon) ve eş metin (varyant) ortaya koyma özelliğinin âşık edebiyatı için de tabii

olarak geçerli olması gerektiği üzerinde durulmamıştır. Bir masalın, bir maninin nasıl onlarca benzer veya eş metni varsa bir Pir Sultan deyişinin de bu nispette benzer veya eş metninin olabileceği hesaba katılmamıştır. Şu halde günümüz folklorcusunun âşık edebiyatı araştırmalarında benzer veya eş metin gerçeğini kabul etmesi ve bu metinler arasından birisini tercih etme mecburiyetinin olmadığını bilmesi gerekmektedir. Çünkü her metin, bir sosyal çevrenin, bir anlatı grubunun ürünüdür ve o metin o çevre veya grup ile anlamlıdır. Batılı folklorcuların “context” adını verdikleri ve dilimizde “bağlam”, “anlatım ortamı”, “sosyal çevre” vb. bir terimle karşılanan metnin içine doğduğu vasatı da metinle birlikte değerlendirme yöntemi, “tek biyografi” ve “tek metin” esaslı çalışmaların folklorcu için doğru sonuçlara ulaştırıcı olmadığını göstermiştir. Bu cümleden olarak bir aşığın bir tek hayat hikayesi olması gerektiği yönündeki düşünceden de kurtulmamız gerekmektedir. Çünkü, birbirinden farklı her hayat hikayesi anlatıldıkları ortamı bize anlatmaktadır. Folklorcu için bu çeşitlilik ayrı bir zenginliktir. Bu hikayeleri teke indirmek on masal benzer veya eş metninin dokuzunu imha etmekten farklı değildir. Kaldı ki, hayat hikayesini tüm detaylarıyla doğru bir şekilde bildiğimiz bir aşığın dahi sözlü gelenekte yaşayan diğer hikayelerini elimizde doğrusu var düşüncesiyle bir kenara atmamalıyız. Çünkü bu noktada folklorcuyu aşığın gerçek hayat hikayesinin yanında halkın ürettiği hikaye ilgilendirmeye başlayacaktır.

Karacaoğlu'nı Türkmenistanlı veya Azerbaycanlı olarak gösteren hikayeleri “hayır o Çukurovalıdır” diyerek tashih etme hakkımız olamayacağı gibi, şiirlerin bu hikayelere göre ortaya çıkan değişmelerini de “edisyon-kritik” yapma-

mız folklor yöntemlerine uymaz. Folklor açısından her anlatı kendi ortamında anlamlı ve değerlidir. Folklorcunun görevi kaynak kişileri veya anlatım ortamlarını tashih etmek değil, değerlendirmek olmalıdır. Ercişli Emrah'a “Ezetin'li Emrah” diyen anlatım ortamının anlatıktıklarına “yanlış bilgi” gözüyle bakamayız. Daha önce Seyrani'ye ait olduğuna dair bilgimiz bulunan bir şiirin Sivas'ın dağlarında koyun otlatan bir çobanın dilinde Ruhsati'ye mal edilmesini yorumlarken kullanacağımız yöntem folklor yöntemi olmalıdır.

“Edebiyat tarihçisi” gözüyle ve “şahıs ve eseri” düşüncesiyle âşık edebiyatının yüzyılın başından bu yana biriken problemlerini çözemeyiz. Kaç Karacaoğlu vardır, Pir Sultan Abdal ile Hızır Paşa arasındaki hıcağının aslı nedir, Köroğlu kimdir, Çamlıbel neresidir, ortak mahlash şiirlerin hangisi hangi aşığa aittir sorularının bu yöntem içinde cevabı yoktur ve bugüne kadar da bulunamamıştır. Bu soruları soranlar ve bu çalışmaları yapanların hepsi Türkiye'nin yetkin ve saygın folklorcuları veya edebiyat araştırmacılarıdır. Bu sorular cevapsız kalıyorsa, ilerde bulunacak yeni belgelelere işi havale etmekten öte yapılması gerekenler var demektir. Bu konuda atılacak ilk adım âşık edebiyatını büsbütün ferdî edebiyat olarak görmemek ve bu sahaya da masal, efsane, fıkra gibi anonim karakterli ürünlerin tahlilinde uygulanan yöntemlerden yararlanmak ve benzer veya eş metinleri dikkate almaktır. Folklorcu anlatıyı, anlatım ortamını anlamak düşüncesiyle inceler. Estetik seviyeli metin kurmak, doğru hayat hikayesi oluşturmak gibi çabalar folklorcunun çalışma yöntemleri arasında yer almamalıdır veya bu tarz çalışmalar folklor çalışması olarak değerlendirilmemelidir.

Sözlü gelenek ortamlarında çeşitli benzer veya eş metinler meydana getire-

rek yaşayan ve dilden dile, yöreden yöreye, kuşaktan kuşağa geçerek günümüzde ulaşan anlatıları, belli mekanlara, belli kalıplara bağlama düşüncesi, folklor metinlerinin yaşatıldığı çevre, zaman ve kültüre uyma mecburiyetini veya keyfiyetini de dikkate almamaktadır. Böyle olunca da mahalli gerekçelerle âşıklar taksim edilmekte, bu taksime itirazlar ortaya çıkmakta, "bu âşık bizim hemşerimiz" veya "hayır bizim hemşerimiz" şeklindeki tartışmaların içine folklor metinleri ve folklorcular da çekilmektedir. Yayıldıkları geniş alanda kültürel ortaklıkları temsil etmesi gereken metinler, bunun tam aksine olarak yeni tartışmaların odağında yer alıyorlar.

Âşık edebiyatının en önemli verimlerinden biri olan halk hikayelerinin âşıkların hayat hikayeleri olduğuna dair düşüncelerle karşılaşmaktayız. Her biri gerek yazılı gerekse sözlü olarak onlarca benzer veya eş metin meydana getiren bu hikayelerdeki kalıplaşmış hayat hikayelerini gerçek biyografiler olarak düşünmemeliyiz. Hangi âşığın hayatı etrafında teşekkül ederse etsin hiçbir hikaye şayet sözlü gelenekte yaşıyorsa tasnif edildiği biçimde kalamaz. Böyle olunca da hikayeden biyografi tesbit etmede aceleci hükümler verilmemelidir. Halk hikayelerindeki biyografilerin masallarındaki biyografilerden folklor metni olmaları açısından bir fark yoktur.

Sonuç olarak âşık edebiyatını folklor metodolojisi içinde çalışanların biyografi ve doğru metin arayışları yerine, her anlatıyı kendi ortamı içinde anlamlı ve gerekli kabul ederek, şahsi damgaları sıyrılmış olan âşıklardan kimin söylediğine dikkat etmenin yanında, söylenene söyleyenin ve dinleyenin ne anlam yüklediği, nasıl söylediği, kimlere söylediği gibi noktalara işaret eden çalışma yöntemleri üzerinde durmaları gerekmektedir. Âşık edebiyatı çalışmaları yapı, fonksiyon ve anlatım ortamı üzerinde yoğun-

laştırılmalıdır. Bu çalışma yönteminin sağlayacağı avantajlardan birisi de bir yörede anlatılanın o yöreye aidiyetinin ön kabul olarak görülmesi dolayısıyla bugüne kadar yapılan "biyografi" temelindeki çalışmalarla kaybedilen zamanı telafi edici olmasıdır. Diğer yandan âşık edebiyatının yapı ve fonksiyon bakımından incelenmesi, coğrafi, biyografik veya halk sanatkarlarının kimliklerine yönelik şahsi bilgi farklılıklarının öne çıkarıldığı bu gün kullandığımız metodun ayrılıkları vurgulayıcı etkilerini de ortadan kaldıracak, Asya'nın bir ucundan Avrupa içlerine kadar yaşatılan âşık tarzı olarak nitelendirdiğimiz halk sanatçılığının benzer ve farklı yönlerini belirginleştirecektir.

NOTLAR:

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. tarafından 01-02 Haziran 1998 tarihlerinde düzenlenen "1. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu"nda sunulan bildirinin metnidir.

1. Millî Folklor dergisinin 33. sayısında yayınlanan "Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları" adlı yazımızda varyant terimi için "eş-metin"i teklif etmiştim. "Versiyon" terimi içinse "benzer metin" demenin doğru bir adlandırma olacağı kanaatini taşıyorum. Bu terimlerle ilgili bir tarif denemesini hazırlamakta olduğumu bildirmek isterim.

KAYNAKÇA

Dan-Ben, Amos. (Çeviren: Metin Ekici) 1997. "Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru", Millî Folklor 5,9, 33 (Bahar 1997) s. 74-87.

Çabanoglu, Özkul. 1996. âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Destan Türü Münügrafisi. II.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Çabanoglu, Özkul. 1998. "âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Boşnak âşık (Gusları) Tarzı Şiir Geleneği Arasında Ortaklıklar Üzerine Tespitler". Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. (28-30 Mayıs 1998 Çanakkale) Millî Folklor 5, 10, 39 (Güz) 1998.

Günay, Umay. 1992. âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Mütifi. Ankara: Akçağ.

Oğuz, M. Ocağ. 1996. Azerbaycan ve Türkiye Sahasında âşık Edebiyatının XVII. Yüzyılı. V. Uluslararası Folklor Kongresi Halk Edebiyatı Bildirileri. Ankara: Kültür Bakanlığı.